

дійсності, ніколи не припиняє сміятися. Воно багаторазово симетрично Петербургу – розплановане, розраховане, південна столиця – Одеса вписала протилежний «по знаку» пласт текстів в общенациональний літературний фонд. Вона протилежно поставила трагедійному початку петербургського тексту свою формулу світовосприяття – без онтологічного тяготіння, без пошуку рецептів духовного порятунку і очищення, епікурейськи легку, веселу, просту, як сонячне світло. Одеський міський текст наділений особливою місією в національній культурі: він формує протилежний полюс по відношенню до петербургському тексту, «урівноважує» його драматичну тональність, формує йому комедійну антитезу, проповідує безхитроїсть, відкриту любов до життя, а не пошуки її значення.

Список використаної літератури

1. Абашев В. В. Пермь як текст: Пермський текст в російській культурі і літературі ХХ століття / В. В. Абашев. — Пермь: Вид-во Пермського університету, 2000. — 404 с.

Н. Ф. ЛИЩЕНКО

ОДЕСЬКИЙ МІСЬКИЙ ТЕКСТ І КАРНАВАЛЬНА ТРАДИЦІЯ

У роботі окреслені основні риси Одеського міського тексту: особливості ландшафту, географічного положення міста, курортної темпоральності, феномен одеського мовлення. Автором проаналізовано ті аспекти художніх текстів про Одесу, що характерні для традицій карнавальної культури.

Ключові слова: міський текст, темпоральність, театральний хронотоп, трікстер.

N. LISHCHENKO

ODESSA URBAN TEXT AND A CARNIVAL TRADITION

This investigation describes the main features of the Urban Odessa text as landscape features, the geographical location of the city, the resort temporality and a phenomenon of the Odessa dialect. The author analyzes the aspects of literary texts about Odessa, which are the characteristic of carnival culture traditions.

Key words: urban text, theatrical chronotope, temporality, trickster.

Стаття надійшла до редколегії 2.03.2014 р.

УДК 82.02

Н. В. МАЙБОРОДА

ШАХТАРСЬКІ МОТИВИ «МАЛОЇ ПРОЗИ» СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА

У статті аналізується художня розповідь Спиридона Черкасенка «У шахтарів. Як живуть і працюють на шахтах». Визначено основну проблематику «шахтарської» прози автора, розкрито соціальні мотиви його «малої прози». Зроблено акцент на ролі шахтарської лексики в аналізованому творі.

Ключові слова: художня розповідь, оповідання, мала проза, соціальні мотиви, засоби образотворення.

Ім'я Спиридона Черкасенка повертається до українського читача лише в останні десятиліття, адже за радянських часів його ім'я загалом оминалося увагою через офіційну

заборону. «Провина» письменника полягала в тому, що він не сприйняв наслідків жовтневої революції 1917 року та емігрував, оселившись у Чехії.

А проте навіть за короткий термін, коли творчість С. Черкасенка була предметом уваги науковців (початок ХХ ст. та від 1990-х років до наших днів), вже написано чимало досліджень, що мають справу з його прозою, лірикою, драматургією, педагогічною діяльністю тощо. Варто назвати роботи дослідників-сучасників автора: М. Вороного, Миколи Євшана, Г. Хоткевича, В. Крушельницького, Л. Старицької-Черняхівської, а також науковців кінця ХХ – початку ХХІ ст.: О. Мишанича, В. Школи, Н. Копиленко, Л. Дем'янівської, В. Оліфіренка, М. Кудрявцева тощо. Однак лишаються ще питання, які не розв'язані ні сучасними науковцями, ні літературознавцями минулого століття.

Скажімо, так звані «шахтарські» прозові твори автора мало досліджені науковцями, у тому числі оповідання та художня розповідь «У шахтарів. Як живуть і працюють на шахтах» (1912). У дослідженні вищеназваних творів ми і вбачаємо **актуальність** нашої роботи. **Метою** статті є: показати самотність індивідуальної авторської манери С. Черкасенка, визначити місце «художньої розповіді» у творчій спадщині митця, розкрити її соціальну проблематику.

Творчість С. Черкасенка органічно пов'язана не лише з Миколаївщиною, де народився митець, а й з Донеччиною. Адже саме на Лідіївських рудниках (сучасна шахта Лідіївка у м. Донецьку) він учителював з 1901 до 1910 років. Наслідком роботи поруч із шахтарями стала поява ряду ліричних творів (цикл «В царстві праці»), оповідань, драматичних творів «Повинен», «Хуртовина», «Земля», «Казка старого млина» (щоправда, остання відтворює не так шахтарські реалії минулого століття, як процес «цивілізування» донецького степу).

Вагоме місце у творчому доробку автора посідають прозові твори, присвячені життю та побуту донецьких шахтарів. «З перших кроків літературної діяльності С. Черкасенко успішно працював у жанрі малої прози, переважно оповідання. – зазначав О. Мишанич. – Майже вся проза раннього Черкасенка – це твори про шахтарське життя. Він перший в українській літературі звернувся до цієї теми і розробив її з високою художньою майстерністю» [1, 31]. Не можемо не погодитись із такою думкою, проте маємо наголосити, що новатором у зображенні шахтарського життя в

українській літературі був все-таки Борис Грінченко, який вчителював на Луганщині у другій половині ХІХ ст. і також залишив кілька «шахтарських» оповідань («Панько», «Батько і дочка» тощо). Інша річ, дослідник має рацію, наголошуючи на тому, що саме С. Черкасенко вперше глибоко розкрив цю тему, присвятивши їй цілий ряд оповідань та окрему книжку, названу художньою розповіддю.

Проблематика «шахтарських» оповідань автора, незважаючи на досить обмежений тематичний діапазон, доволі широка: побут шахтарів та їх нелегка праця (збірка «На шахті», «Чорний блиск», «Ахметка»); відтворення класових конфліктів («Чепуха», «Необережність», «П'яниця», «Весною»); життя шахтарських дітей («Маленький горбань», «Яма», «Гараськів Великдень», «Безпритульні»); нелюдське ставлення до тварин на шахтах («Воронько») тощо.

Предметом уваги цієї статті є художня розповідь «У шахтарів. Як живуть і працюють на шахтах», написана автором у Києві у 1912 році, але надрукована лише 1919 окремою книжкою в серії для позашкільного читання. Певні уривки з цього твору друкувалися і як окремі оповідання.

Жанр художньої розповіді, до якого звернувся письменник, дав йому можливість поєднати певну нарисовість у відтворенні шахтарського життя та передачі реалій тогочасної шахти із живими художніми образами. Звертаємо увагу на точні картини при відтворенні шахтних реалій: при першому знайомстві головних героїв з новою місцевістю ретельно описані копри, згодом подається загальна панорама шахти, відтворено різні механізми, детально змальовано процес спуску у шахту, подається розповідь про «шахтарську зброю» (кайло), про властивості метану тощо. Усі ці описи є скрупульозними, детальними, нерідко певною мірою нагадують технічні звіти і свідчать про те, що їх могла зробити лише людина, знайома із шахтарським життям безпосередньо. Не менш детальним є опис злиденного шахтарського житла. Автор відтворює побут робітників, які живуть у казармах, «балаганах», «каютках». Детальну увагу звернено на те, які холодні усі ці квартири взимку, і як від них люди хворіють.

У творі подано чимало шахтарської лексики. Це й офіційні шахтарські терміни, якими послуговуються і донині (забій, шурф, вагонетка, штрек, кліть, стойка), і застарілі назви

професій (глейщики, саношники, смазчики, штейгер), і просторічні назви (глей, «піч», грохоти) тощо. Ці лексеми вжито і з метою мовної характеристики персонажів, і для реалістичного відтворення мовного колориту шахтарів, а також з метою емоційного увиразнення мовлення героїв.

Фактично усі події та описи у творі подаються через сприйняття Михайлика – головного героя, який виростає фактично на очах читача: від маленького хлопчика, що втратив матір та приїхав на шахти разом з батьком у пошуках заробітку до упевненого в собі юнака, який поповнює лави шахтарів.

Образ хлопчика найбільшою мірою розкривається через його поведінку (самохарактеристика), через стосунки з іншими людьми. Почавши працювати біля підйомної машини ще зовсім молоденьким парубком, він не розгубив дитячої наївності, тому спочатку ця машина здається йому не механізмом, а «потворою», «страховищем», яке тільки й чекає, щоб покалічити людей. І врешті так і стається. Штейгерові не хотілось витратити гроші на ремонт машини, і внаслідок цього сталася аварія, загинуло кілька людей. Михайло у цей день остаточно розпрощався з дитинством.

Коли парубок вперше потрапляє під землю, ставши камеронщиком, йому дуже лячно, але він намагається приховати свій страх: «холод підкотив під серце», «мороз подер поза шкурою». Через кілька днів Михайло вже й не згадує про свій страх, шахта стає йому звичною, і він розуміє, що залишиться тут назавжди: «Батьківським робітницьким шляхом мусів іти й Михайло. Вертатись не було куди, треба було лишатись на шахтах. Тяжко? Треба боротись за краще життя» [2, 368–369].

У творі наявні й інші образи, проте вони не є такими виразними, як образ Михайлика. В основному це безлика шахтарська маса, із якої виділяються окремі постаті (Максим, батько Михайлика Петро, машиніст, конюх тощо). При першій зустрічі ці люди навіть лякають хлопчика, він бачить їх такими: «якісь замурзані люди з розкуйовдженим волоссям» [2, 324]; сприймає як «чорних від вугільного пороху, мокрих, брудних, яким від утоми тільки очі хворобливо блищали» [2, 329].

Крім загальної портретної характеристики подається й авторська розповідь, яка свідчить, яким небалакучими працюючими людьми стають шахтарі: «Се люди, що півдоби

щодня завжди пробували під землею, в царстві мовчання, кожний сам на сам із справжньою смертю, не звикли до зайвих балачок, або краще – одвикли від них» [2, 329]. Для них навіть хатня робота, допомога жінкам є забавкою: «В чім могли, допомагали жінкам чоловіки, незважаючи се за роботу, а швидше за розривку після тяжкої, каторжної праці під землею» [2, 345]. Але ці суворі люди також мають світлі мрії, і коли на Великдень на шахтах всі відпочивають, їм «хочеться, як ота дівтора, забути на який час, що ти невільник-шахтар, вийти в широке поле й хоч у мріях почути себе вільною, свобідною людиною» [2, 345]. Найбільш промовистими у цій характеристиці, безумовно, є слова «каторжна праця» та «невільник».

У творі наявна значна кількість описів, але якщо картини шахтного життя є, по суті, документальними, то у пейзажах С. Черкасенко виступає саме як автор художнього твору. Картини природи також подаються через сприйняття Михайлика, і є водночас і тлом для подій, і засобом характеристики персонажа. Так, перший пейзаж – картина донецьких степів – постає перед читачем у той час, коли цікавий і допитливий хлопчик їде у поїзді. На тлі звичних краєвидів (степ, ставок, хати, чабан з отарою) хлопець бачить шахтні копри, і його це водночас дивує і лякає. Михайлик відчуває, що в його житті настануть істотні зміни, однак про погане думати не хочеться, а відтак хлопець з надією дивиться уперед.

Наявні у творі і пейзажі, що відтворюють різні пори року. Осінь сприймається хлопчиком не як красива пора, хоча «була гарна, погожа, золота», а як час, коли малі глейщики немилосердно мерзнуть на роботі. Аналогічні страждання приносить і холодна зима, а серед шахтарів панує пияцтво, яке хоч трохи допомагає людям зігрітись. Весна традиційно несе оновлення та надії на радісне життя, особливо дітлахам.

У творі простежуються паралелі з окремими оповіданнями С. Черкасенка. Так, історія з конем, якого було скалічено через людську необачність та добито, повертає до загальновідомого оповідання «Воронько», в якому у трагічних тонах змальовано каліцтво шахтного коня. А опис життя татар на шахті нагадує про твір «Ахметка», головний герой якого татарин Ахметка постійно зазнає образ від мешканців шахтарського поселення через свою віру та звичаї, відмінні від слов'янських.

У розповіді «У шахтарів. Як живуть і працюють на шахтах», як і в більшості творів С. Черкасенка, розкриваються гострі соціальні мотиви. У першу чергу привертає увагу проблема знедоленого дитинства. Головний герой твору Михайлик хоче вчитися у школі, але змушений працювати глейщиком (людина, що відділяє вугілля від породи (глею), зазвичай цю роботу доручали дітям). У «розповіді» передано ті нелюдські умови, в яких змушені працювати діти: важка фізична праця, лютий холод, постійний бруд. Михайликові пощастило, бо батько згодом таки віддав його до школи, але більшість глейщиків так і залишились безграмотними. Вражають слова підрядчика: «У печінках мені ваша школа: хоч вовком вий – глейщиків не знайдеш, – усі в школі» [2, 336]; «а щоб вона запалася вам тая школа ...» [2, 350], які є свідченням байдужості тогочасного суспільства до дітей бідності та їхніх потреб.

Промовистий соціальний мотив у творі – складні взаємини між шахтарями та шахтним начальством. Вустами машиніста проголошено важливий життєвий урок Михайлику: «... Вони всі жирюди. ... Чим більше прибутку й чим менше видатків, тим більшу премію дістане завідуючий шахтою...» [2, 356], а тому начальство й не турбується про безпеку шахтарів, і це призводить до численних аварій.

Ці антагоністичні взаємини і приводять до страйку, описаного наприкінці твору. Михайлик, який уже підріс, вперше усвідомлює, що робітники є загрозливою силою, з якою

мають рахуватися можновладці: «Наша праця – то наша сила, а ще більша сила – в єднанні» [2, 370]. Такими є останні рядки твору, що свідчать про надії автора на світле майбутнє.

Власне, його типово класова позиція у творі виразно простежується неодноразово, а наступні рядки є свідченням віри автора у прийдешню революцію: «.. всі разом складуть велику-велику силу, що здолає перетворити життя на краще, коли не буде ні хазяїнів, ні робітників-наймитів, а будуть усі рівні, усі працюватимуть не з-під-батога, не з примусу, а залюбки, бо кожний знатиме, що працює для всіх, а тому й для себе, працює коло того, що йому до вподоби. То будуть часи вільної праці й братерського життя...» [2, 346].

Отже, в аналізованому творі відбито важку працю донецьких шахтарів наприкінці XIX – на початку XX ст., змальовано їх побут, передано становище шахтарських дітей, наголошено на необхідності соціальних змін у тогочасному суспільстві. Аналіз цього твору засвідчує перспективність подальшого опрацювання «шахтарської» теми і вивчення її у навчальних закладах Донеччини, адже молодь має знати історію рідного краю, втілену у тому числі й у художніх творах.

Список використаної літератури

1. Мишанич О. В. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка). / О. В. Мишанич // С. Черкасенко. Твори : у 2-х т. — К. : Дніпро, 1991. — Т. 1 : Поезії. — 1991. — С. 5—42.
2. Черкасенко С. Твори : у 2-х т. // Спиридон Черкасенко. — К. : Дніпро, 1991. — Т. 2 : Оповідання. — 1991. — 561 с.

Н. В. МАЙБОРОДА

ШАХТЕРСКИЕ МОТИВЫ «МАЛОЙ ПРОЗЫ» СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКО

В статье анализируется «художественный рассказ» Спиридона Черкасенко «У шахтеров. Как живут и работают на шахтах». Определена основная проблематика «шахтерской» прозы автора, раскрыты социальные мотивы его «малой прозы». Сделан акцент на роли шахтёрской лексики в анализируемом произведении.

Ключевые слова: художественный рассказ, малая проза, социальные мотивы, средства создания художественных образов.

N. MAYBORODA

MINERS MOTIVES OF «SMALL PROSE» BY SPYRIDON CHERKASENKO

«Fiction Narration» «The Miners. How to Live and Work in the Mines» by Spyridon Cherkasenko is analyzed in the article. The main conflict of the author's «miners'» prose is defined, social motives of his «small prose» is unfolded.

Key words: fiction narration, story, small prose, social motives, and images' means.

Стаття надійшла до друку 15.12.2013 р.